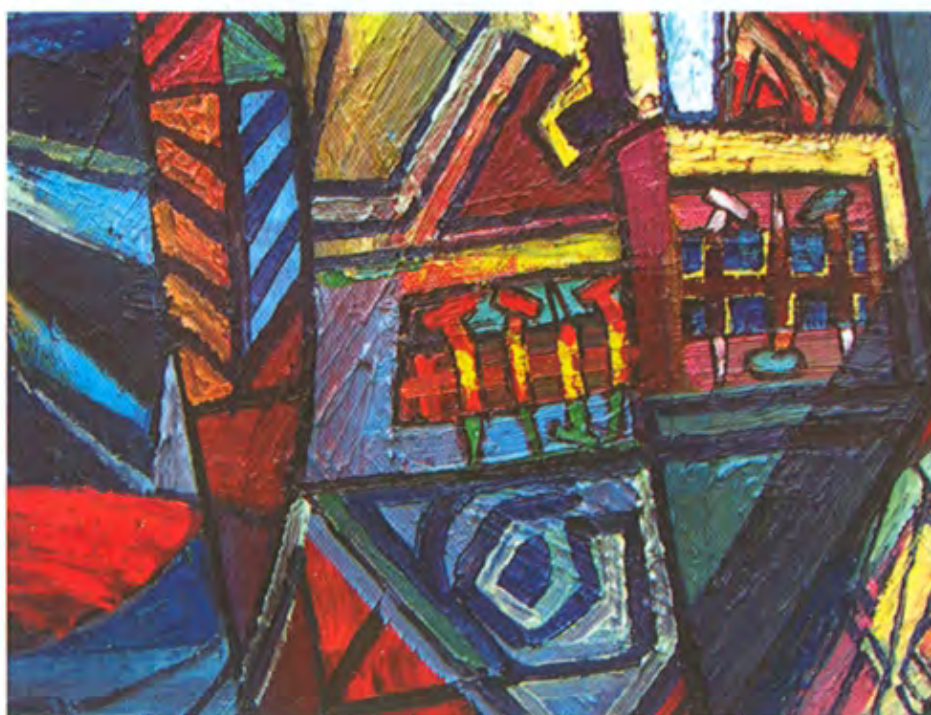

SZÉKELYFÖLD

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

EGYED EMESE, NYILAS ATILLA, PAYER IMRE VERSEI
LŐRINCZ GYÖRGY, PAPP KINCSES EMESE PRÓZÁJA
GÁLL ERWIN: MEGJEGYZÉSEK A ROMÁNOK
TÖRTÉNETE III. KÖTETÉHEZ
TÁNCZOS VILMOS: ETNOGRÁFUSI TÖRTÉNETEK
A CSÁNGÓK NYELVI IDENTITÁSÁRÓL
SZÉKELYFÖLD-DÍJAK, 2007
PÁLYÁM EMLÉKEZETE: ANAVI ÁDÁM
MŰTEREMTÉS: SZÉKELY GÉZA

XI. ÉVFOLYAM 12. SZÁM 2007. DECEMBER

Tartalom

Szépirodalom

Egyed Emese: Néváldozat	5
Lőrincz György: Besúgó voltam, szívem!	7
Nyilas Atilla: Az Álmoskönyvből	26
Papp Kincses Emese: A nagyember	30
Payer Imre versei	35
Selyem Zsuzsa: Dubinuska (Mozgalmi ének egy felvonásban)	38
Adalbert von Chamisso: A Székely Nemzetgyűlés (Ferenczes István fordítása)	45

Literata Hungarica

Györffy Gábor: Irodalomirányítás Romániában a magyarországi forradalom előtt és után (1953–1959)	47
---	----

Ködoszlás

Murádin Jenő: Már sosem látható tájak (Zárug Lukács emlékezete)	69
---	----

Irattár

Gáll Erwin: Történetírás a XXI. század elején. Megjegyzések A románok története III. kötetéhez	78
---	----

Kelet Népe

Tánczos Vilmos: Etnográfusi történetek a csángó nyelvi identitásról	111
--	-----

Szemle

Székelyföld-díjak, 2007	122
Borcsa János: Gazda Ferenc visszaszerzett évei (Gazda Ferenc: <i>Elrabolt esztendőik</i>)	134
Nagy Pál: <i>Hitel</i> – Kolozsvárt (Szász István Tas: <i>Beszédes hallgatás...</i>)	138

Pályám emlékezete

A hosszútávfutó (Pongrácz P. Mária portrévázlata Anavi Ádám költőről)	142
--	-----

Előfizetők listája	165
------------------------------	-----

E lapszámunkat Székely Géza munkáival illusztráltuk.

Gáll Erwin

TÖRTÉNETÍRÁS A XXI. SZÁZAD ELEJÉN. MEGJEGYZÉSEK A ROMÁNOK TÖRTÉNETE III. KÖTETÉHEZ*

Egyértelmű nemcsak a szakember, hanem a kritikus elmével megáldott laikus számára is, hogy bármely ország Tudományos Akadémiája által kiadott kötet az illető tudományág krémjének kell vagy kellene számítsa, vagyis az illető szakterület legismertebb és legjobb szakemberei munkásságának eredményét kellene tartalmazza. Ez elméletileg nincsen másképp Romániában sem, amit már *A románok története* című mű bevezetőjében is említene a szerzők („*cei mai buni istorici*”). A „legjobb történészek” által megírt mű – a *Románia története* 1963-as feldolgozása után – az első ilyen jellegű és méretű szintézis.¹ Ebből következően így lehetne értékelni a műnek a kora középkor történetét tárgyaló kötetét is. Azonban bármelyik kritikusan gondolkodó egyén felteheti és fel is kell tegye a kérdést: vajon ez tényleg így van-e?

Egyértelmű, hogy tudásunk, felkészültségünk, illetve szakosodásunk miatt nem lehet célunk véleményt mondani mind a 10 kötetről. Hozzászólásunkban csak annak a korszaknak a kritikai elemzésével foglalkozunk, amely a kormeghatározás szerint a VII–XII. századok közé ékelhető, a szerzők által „románnak minősített Erdély, Havasalföld és Moldva” területén.² Kritikai megjegyzéseink főként az Erdélyi-mendence, a Partium és a Bánság területein e négy évszázad régészeti és történeti jelenségeit érintik, ezek mellett néhány esetben nyelvészeti elemzéseket is felhasználtunk.

Mielőtt azonban a dolgozat konkrét tárgyalásához kezdenénk, szükséges néhány megjegyzést tennünk a címről.

Először is feltehető a kérdés, miért *A románok története* cím? A kötet bevezetőjében a szerkesztők több mint két oldalon tárgyalják az okokat, amelyek kiindulópontul szolgáltak a 10 kötetes szintézis címadásánál. Ha meg szeretnénk érteni a mű címadásának körülményeit, amelyre

* A szintézis címe: Academia Română: *Istoria Românilor*. București, 2001, Editura Enciclopedică, Vol. III. Hozzászólásunkig nyolc kötet jelent meg, kritikánk pedig a III. kötetre vonatkozik.

nem tért ki még a művet nagyon kemény kritikával illető Alexandru Niculescu sem, mindenképpen szükséges ismernünk a '90-es években a román értelmiség körében kialakult „nemzeti” hangulatot, amely remélhetőleg módosult a XXI. század első éveiben, de amelyik még egyértelműen felfedezhető a III. kötetben.³ E hangulatformálás hangadói elsősorban éppen a történészek voltak, ezért sem meglepő a kötet elején nyíltan deklarált visszatérés a *két világháború közötti időszak tradícióihoz*, amely a '90-es években a román értelmiségi körök legnagyobb részének fixa ideája volt. Ez egyáltalán nem meglepő, hisz ismeretes, hogy a kultúrán és a tudományos életen kívül ez a tendencia áthatóan jelentkezett a *román politikai életben* is,⁴ olyan szinten és olyan mennyiségben, hogy a politikai legitimáció egyik fontos, ha nem a legfontosabb alapelemévé vált a '90-es években. Az 1920–40-es évek nosztalgiázásának oka a román bölcsésztudományok művelőinek körében⁵ valószínűleg abból a menekülésből, illetve önmagyarázkodásból fakad/fakadhat, amelynek segítségével el szeretnék volna felejtetni, sőt törölni a kommunista diktatúra korszakának minden közösségi és személyes megaláztatását.⁶ Jól ismert azonban a román értelmiségiek írásaiból, hogy az említett értelmiség kríziséről (is) lehet beszélni ebben az időszakban.⁷

A már a '80-as években tervezett 10 kötetes mű címével kapcsolatos kommentár természetesen egy egész kötetet is kitehetne. Dióhéjban azonban csak annyit, hogy a XXI. században a Kelet- és Közép-Európára jellemző multikulturális jegyeket hordozó területen egyetlen nép történetéről írni etikai szempontból elfogadhatatlan, szakmailag pedig teljesen járhatatlan út. Kelet-Közép-Európában különböző kölcsönhatásoknak voltunk, vagyunk és remélhetőleg leszünk a jövőben is kitéve. Ugyanakkor a folyamatos kulturális és más jellegű kapcsolatok miatt is, ebben a térségben a nemzetet, avagy az etnikumot nem lehet statikus képződménynek minősíteni, ezek a képződmények folyamatosan aktív és állandóan változó realitásoknak vannak kitéve.

A mű által példaképnek szánt *nemzetállam* koncepció valójában már rég nem járható út. Európában keveseket leszámítva mindenki egyetért azzal a ténnyel, hogy a *nemzetállam* ma, a XXI. században már a *népek igazi börtöne* (ellentétben a román történettudományban még ma is folyamatosan hangoztatott Osztrák–Magyar Monarchia „börtönével”, amelynek mentális gyakorlatára épül vagy akar valójában épülni az

Európai Unió).⁸ Ezért is tartható a *A románok története* az ugyanazon a területen, ugyanabban az országban élő és ugyanannak az országnak adózó, más népeket, kultúrákat, kultúrtermékeket kizáró egyértelmű tendencia sajnálatos tanújelének. Tehát mintegy konklúzióként fontos megállapítani, hogy a mű címe, *A románok története*, a '90-es évek és napjaink nacionál-populista politikai retorikájának értelmiségi szinten való lecsapódásaként értékelhető. A következőkben azonban foglalkozunk a tartalommal.

A mű (egyik) fontos célja egyértelműen a román „egység” bizonyítása, amely a két világháború közötti időszaknak, de főleg a nacionál-kommunizmusnak és sajnálatosan még napjainknak is egyik jellegzetes politikai retorikája.⁹ Ennek ellenére egyetlen utalást, magyarázatot nem találunk, hogy mit is értenek a szerzők *e terminológia alatt!* Ha nem tévedünk, ez alatt – valószínűleg a politikai egységen keresztül – valamilyen *kulturális és nyelvi* egységre gondolnak/gondoltak, annak ellenére, hogy ennek nem nagyon van, volt realitása. Példaként csak azt a közhelyet említenénk, hogy egy szatmári román nemzetiségű inkább hasonlít egy szatmári magyarra mentálisan, viselkedésben, sőt még nyelvben is, mint például egy dobrudzsai románra.¹⁰ Nem állítjuk azt, hogy érzelmileg, kulturálisan és nyelviileg a mai román nemzethez tartozó egyéneknek nincsen *kollektív identitása* egyéb, a mindennapi életben gyakoribb használatban levő identitás mellett (női vagy férfi nemű identitás, szakmai identitás, fizikai jellegzetességekből fakadó identitás stb.), azonban a politikamentes mindennapokban ennek jóval kevesebb jelentősége van, mint például más, előbb említett identitásnak. Amit nem ismerünk – és ez a kérdés feltehető a kötet szerzőinek is –, hogy a kora középkori népességek esetében milyen román, magyar avagy besenyő *kollektív identitásról* beszélhetünk (inkább beszélhetnek?), hogyha már „egységes” volt a románság, illetve hogyha annak titulálják a szerzők? Ennek a nagyon bonyolult kulturális, szociológiai kérdéskörnek a fejtegetését azonban sehol nem találjuk meg a III. kötetben.

Írásunk elején szükséges leszögezünk, hogy a 10 kötetes mű fő technikai hibája a *kapkodás és az elnagyolás*. A '80-as években tervbe vett mű szövegét sok helyen nem írták át, jó néhány esetben még olyan terminológiákat is találunk, amelyek a letűnt román nacionál-kommunista diktatúra szellemi termékei. A „legjobb történészek” által megírt

mű (ahogyan a szerkesztők az előszóban emlegették), úgy tűnik, valamilyen *hibrid produktum* a régebbi, '80-as években megírt szövegek és az átírt vagy újraírt szövegek között, melynek következményeként sokszor ma már nem használatos marxista-kommunista terminológiák maradtak a szövegrészekben.

A közelmúltban megjelent kötetnek tehát egyértelműen intellektuális forrása a magát kereső és a két világháború időszakának nosztalgiájában valamilyen szinten magát megtaláló értelmiségi hangulat.

Nem férhet kétség ahhoz sem, hogy bármilyen jellegű szintézisnek elsődleges célja az addig elért tudományos eredmények átfogó felhasználása és elemzése. Természetesen ez nem lehet másként a kora középkori történelem vonatkozásában sem, sőt, ebben az esetben fokozottan érvényes az interdiszciplinaritás a források rendkívül gyér száma miatt. Valami hasonlót tűzhettek ki céljuknak *A románok története* III. kötetének szerzői is, akik között furcsamód találunk egy magyar nemzetiségű szerzőt is a kolozsvári Ferenczi István személyében, illetve szász nemzetiségűt is, a Ferenczinél jóval ismertebb Kurt Horedtet. Ferenczi esetében azonban valószínűsíthető, hogy nem sok vagy egyáltalán semmilyen beleszólása nem volt a szöveg megírásába, ugyanis, ahogyan később kitérünk rá, Ferenczi igencsak jól ismerte az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság honfoglalás korát, valamint kora Árpád-kori leletanyagát, temetőit, szórványleleteit, telepeit.¹¹

Sajnos a műre vonatkozó első kritikai észrevételünket gyakorlatilag már a bevezetője kapcsán szükséges megtennünk. A mű szerzői kifogásolják a XX. század eleji feltárások szintjét, méreteit! Az igazság azonban ebben az esetben egészen más jellegű: az Erdélyi-medencében az akkori Magyarországon először tárnak fel és közölnek remek tanulmányokban honfoglalás kori és ispáni várnépesség temetőket, olyan szakszerűséggel, amely a mai régészeknek is követendő példát mutat, és amelyeknek eredményei a szakma által a mai napig is használhatóak. Ez a kijelentés gyakorlatilag az egész történeti korszakra vonatkoztatható.¹² Ugyancsak teljesen meglepőnek tűnik, hogy a 4. oldalon ugyan megemlítik Roska Márton és Henszlmann Imre nevét, azonban semmit nem hallunk a Posta Béla névvel fémjelzett *kolozsvári régészeti iskoláról*, illetve ennek az iskolának a tanítványairól, gondolunk itt elsősorban a témához kapcsolódó népvándorlás korral foglalkozó Kovács Istvánra, akinek a nevéhez a Maros-program keretében¹³

olyan jellegű feltárások fűződnek, amelyeknek köszönhetően az Erdélyi-medencében először ismertünk meg IV. századi gót és VI–VII. századi gepida anyagi és szellemi kultúrákat.¹⁴ Hogy mennyire csak „néhány” leletről van szó, azt nagyon jól jelzik a dolgozatunk kutatástörténetében említett és statisztikailag feldolgozott adatok; a három régióban körülbelül olyan intenzív volt a kutatás, mint 1945 után, annak ellenére, hogy sok esetben amatőr régészek voltak ezeknek az ásatásoknak a kivitelezői.¹⁵ Ezzel szemben, ha román szemszögből próbálunk objektíven gondolkodni, a két világháború közötti korszakban a kora középkori kutatások teljes megfenekléséről beszélhetünk, ami mögött elsősorban a tudományos struktúrák, szervezetek nagyon jól kitapintható és – ami a korszak általános hangulatát illeti – nagyon is érthető *nacionalizmusát* gyaníthatjuk (a két évtized alatt bámulatosan visszaesett a közlések aránya, feltehető a kérdés, hogy miért?). Az „Erdélyi Iskola”¹⁶ képviselőinek XVIII–XIX. századi, politikai céloknak alárendelt írásai elsősorban a románságnak a *rómaiaktól* való leszármazását tartotta fontosnak bevinni az európai köztudatba. Természetesen ennek a tendenciának a hatása érvényesült a két világháború közötti régészeti kutatásokban is, ugyanis a románság régészetileg jóval korábbra próbálta meghatározni a történelmi gyökereit, a népvándorlás koránál is néhány száz évvel előbbre. *Más szóval: a tét más volt 1920–1940 között, mint a népvándorlás kor románságának a meghatározása.* Ennek következtében a népvándorlás- és a honfoglalás kor kutatása háttérbe szorult, illetve intézményesített szinten szorították háttérbe, hangsúlyozzuk: teljesen érthető módon. Nem elhanyagolható azonban az a tény sem – és ez mindenképpen a két világháború közötti korszak realitásaihoz tartozik –, hogy e három régió városi lakossága elsősorban magyar, zsidó, szász és sváb nemzetiségű volt, következésképpen a két világháború alatt jelentős mértékben hiányzott az erdélyi, a partiumi és a bánsági városokból a román nemzetiségű értelmiség, legalábbis azon része, amely a régmúlt iránt érdeklődött volna! Ennek következtében (is) a két világháború közötti román középkori régészeti kutatás Erdély, Partium és Bánság területén, tudomásunk szerint, gyakorlatilag továbbra is elsősorban a magyar nemzetiségűekre hárult. Amint említettük, a kolozsvári Ferenc József Egyetemből lett I. Ferdinánd Egyetemen az őskori és *római* kori kutatás élvezett előnyt. Azonban a kötet erre a tényre sajnálatosan nem tér ki,

gyakorlatilag meg sem említi az 1920–1945 közötti időszak kutatásait, amely intenzitásban ugyan visszaesett, de teljesen mégsem számológott fel, ugyanis a kolozsvári egyetemen maradt, időközben (1927-ig) románul tökéletesen megtanult Roska Márton vezetésével további lelőhelyeket tártak fel, illetve folytatták az előző időszakban elkezdett kora Árpád-kori temető feltárását (Bihar-Vár, Magyarpécska, Gyulavarsánd). Sajnos a bihari Vár és a magyarpécskai temetőket, illetve szórványleleteket a mai napig nem közölték.¹⁷ A gyulavarsándi leletanyag 10 sírját Roska már 1930-ban közölte.

A kötet szerzői nem említik az 1940–1945 közötti periódus kutatástörténetét sem, amelynek eredményeképpen rövid idő alatt ugyan, de újabb és jelentős régészeti lelőhelyekkel gazdagodott a szakirodalom a X–XI. századról (pl. az Erdélyi-medencéből Kolozsvár–Zápolya utca, Gyulafehérvár, Hari, a Bánságból a Perjámosi leleteket közölték stb).¹⁸ Ennek ellenére, érthetetlen módon, erre semmilyen utalást nem találunk a kutatástörténeti részben. Egyértelműen arra utalnak ezek a jelek, hogy az 1918 előtti korszakot Pascu tudatosan leértékeli. Ez azért is sajnálatos, mert az Osztrák–Magyar Monarchiában is, Európa számos országával párhuzamosan, erőteljesen zajlott a megfigyelhető folyamat: jóval 1920 előtt megteremtődnek a régészeti kutatás intézményrendszerei, ennek megfelelően jelentős eredmények könyvelhetők el a mai Románia területéhez tartozó területeken is. Ismételjük: *nem tökéletesek ezek az eredmények, de sokkal fontosabbak annál, hogy egy ilyen rangú szintézisből kimaradjanak.*

Ugyancsak a 4. oldalon Pascu az 1945 utáni korszakot méltatja, ennek eléggé vitatható eredményeit mutatja be, sajnos nagyon egyoldalúan. E korszak eredményei egyáltalán nem annyira egyértelműek, mint ahogyan a kolozsvári szerző állítja. Abban ugyan még igaza van, hogy jelentős dokumentációs anyag gyűlt fel, viszont sajnálatosan elfelejti, hogy jellegzetesen az erdélyi részeken található lelőhelyek anyaga, *legyen az temető, telep vagy vár, közöletlen, és nagyon sok esetben beletárolatlan, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy ezekről a lelőhelyekről a szakma csak sejt dolgokat, de részleteiben nem ismeri és egyelőre esély sincs arra, hogy megismerje.*¹⁹ Pascu az Erdélyi-medencéből, Bánságból és a Partiumból a következő nagy feltárásokat említi: Gyulafehérvár, Kolozsvár, Öthalom, Doboka. Azonban nem említi, hogy egyiket sem közölték: se a *dobokai ispáni népesség temetőjét* (kb. 800 sír), se a

kolozsvári Pata utca temetőjét (26 sír), ahogy a gyulafehérvári Mentő-állomás temetőjét (1298 sír) és az öthalmi Die Schanzen kora Árpád-kori temetőjét (242 sír) és várát sem. Úgy véljük, hogy az objektivitásra való törekvés megkívánta volna ezen tények el nem hallgatását, illetve – egy akadémikustól elvárhatóan – ezeknek a legkeményebb objektivitásra törekvő kritikáját. Ahogy máshol is felhívtuk a figyelmet, a jelenkori történettudomány képviselői (sajnálatosan jellemző ez a regáti és magyarországi közéletre is)²⁰ nem próbálnak különbséget tenni Erdély és az alföldi területek között. Ennek a legfényesebb bizonyítékát a 6. oldalon találjuk: „*pe teritoriul Transilvaniei... Șiclău și Vârșand...*”. Ami érthetetlen a számunkra, hacsak nem a kapkodás és a felületesség kategóriájába helyezzük, hiszen Sikló és Gyulavarsánd a mai politikai határtól néhány kilométerre helyezkedik el, Gyula városától nem messze, tehát aligha sorolhatóak az Erdélyi-medence lelőhelyeihez, hanem egyértelműen az *alföldi* anyaghoz és a szűkebb régióhoz tartozó Szabadkigyós, Elek, Gyula-Téglagyár területén előke-rült honfoglalás kori temetőkkel együtt kellene elemezni, összevetni (amire már rámutatott Révész László is egy tanulmányában). Furcsa azonban, hogy ezzel ellentétesen a 6. oldalon feltűnik az Erdély, Bánság és a Körösök vidékének hármasságként való említése,²¹ egyszerűen tehát a hanyagság jeleként értelmezhető, hogy a „*războinicii maghiari*” kelet-alföldi temetőit Ștefan Pascu az előbbi oldalakon az Erdélyi-medence lelőhelyeihez sorolta.

Az Erdélyi-medence, Bánság és a Partium esetében nem is kell említeni, hogy a legnagyobb mennyiségű numizmatikai forrás a kora középkorból egyértelműen a „*magyar*” pénzek, amelyeknek jelentőségét Pascu egyszerűen el próbálja rejteni, illetve összemosni a Kárpátokon inneni és túli területekkel („*unitatea spațiului românesc*”, hangsúlyozza nagyon sokszor). A kora Árpád-kori pénzérmekek erdélyi temetőkben és kincsleletekben való jelenléte, illetve hiánya és utólagos megjelenése Havasalföldön és Moldvában az akkori politikai és kulturális határt nagyon élesen kirajzolja a három régió (Erdély, Partium, Bánság), valamint a mai Regát között. Egyértelmű tehát, hogy ami Pascu szerint összekötötte a két területet, a *leletanyag szerint éppen elválasztotta: a Kárpátok bérceiről* van szó. Fel sem tevődik az a kérdés, hogy hogyan és milyen intenzitással, időrendszerűséggel keltek/kelhettek át a kora középkorban a Kárpátokon, illetve az ezekben a kapcsolatokban

Érintettek hány százalékát jelenthették a középkori társadalomnak? Ugyanakkor az eme három régióban regisztrált temetkezési szokások és az itt található anyagi kultúra egyértelműen és jelentősen különbözik a Moldova, Havasalföld és Dobrudzsa területein regisztrált adatoktól, illetve az utóbbi három régió között is további jelentős különbségek észlelhetők (természetesen vannak az anyagi kultúrának olyan elemei is, amelyek közösek e területek között, azonban ezek import termékek, mint például gyűrűk, karperecek, fülbevalók stb.).²²

Az a hibás történeti koncepció, amely a már itt lakó, valamint a különböző korszakokban ideérkező népeket két kategóriába osztja (*autochton* és *migrátor*, azaz vándorló), élesen kirajzolódik a kötet I. fejezetében. Valamilyen *etnikai minőségi* kategóriát lehet kiolvasni, érezni ezekből a sorokból, ami alapján a „*művelt autochtonok*” és „*műveletlen vándorlók, migrátorok*” között civilizációs különbség létezik az egész kora középkorban, valószínűleg Pascu történeti víziója alapján (pl.: „*Europa... cunoaște o perioadă de liniște după dispariția Chagana-tului avar*”). Azonban ha valaki valamennyire is tájékozott a X–XI. század anyagi kultúrájában, éppen a Kárpát-medencei régészeti leletanyag relatív egységét láthatja, természetesen regionális jellegzetességekkel, azonban nehezen lehet valamilyen civilizációs demarkációs vonalat húzni a Kárpát-medencében élő kora középkori népessegek között, legyen az bármilyen nyelvű, kultúrájú avagy identitású. Ennek az óriási régióknak régészeti leletanyagában nincsenek kimutatható civilizációs különbségek (egyáltalán mit is jelent ez a terminológia? – a szerzők nem térnek ki rá) a különböző esetleges népessegek avagy etnikumok között. Tehát egyszerűen érthetetlen, hogy milyen érvekre alapoznak a szerzők, amikor különbséget tesznek *autochtonok* és *migrátorok* civilizációs szintje között.

Ugyanakkor meglepetéssel tölthet el az a tény is, hogy ennek az alfejezetnek a dokumentációs szintje távolról sem felel meg a XXI. századi igényeknek. Nézzük csak e dokumentációs szintet. Meglepő hibák tapasztalhatóak a csak néhány lelőhelyet felsoroló honfoglaló magyarokról szóló II. fejezet „e” alfejezetében. Elsősorban néhány lelőhely neve hibás: Csálya lelőhely románul *Ceala* és nem *Cala*, Muszka román neve nem *Mișca*, hanem *Mâșca* (255. old.). Ami a dokumentációt illeti: Arad-Csálya és Sajtény lelőhelyek nem *magányos sírok* (morminte *izolate* – 255. old.), hanem *temetők*, amelyeknek méreteiről, sírszámáról

nem tudunk többet elmondani, mivel csak részlegesen voltak feltárva, és fogalmunk sincs, hány temetkezés maradt a föld alatt. Gyanítani lehet, hogy az Arad-Csálya lelőhely kisebb méretű temető, a topográfiai jellegzetességek alapján pedig a sajtenyi temető nagyobb kiterjedésű lehet. Sajtényban eddig négy sírt tártak fel, Arad-Csályáról pedig a síron kívül még ismert egy szórvány kard is, amely arra utal, hogy még több sír volt a homokbánya területén. Tehát ezek egyáltalán nem *magányos sírok*, ahogyan a szerzők értékelik. A X. századi emlékanyag közül nem hiányoznak a *magányos sírok* sem, ilyen a mai Bánság területéről Németszentpéterről és talán Óbesenyőről, Pusztabukováról (ha jól dokumentálta Kisléghy Nagy Gyula a XX. század elején) ismerünk.²³ Az Erdélyi-medencéből citált temetők közül éppen azok a temetők maradnak ki, amelyekben az Erdélyi-medence, illetve későbbi központjának *multikulturális* jellegét legjobban lehetne tanulmányozni és hangsúlyozni: Gyulafehérvár-Brândușei utca, -Római Fürdők, -Mentőállomás. További frappáns hibákat észlelhetünk a következő sorokban is: az Erdélyi-medencéből, Diósdról nem magányos honfoglaló sír került elő, hanem avar kori sír, amelyről azonban nem tudjuk, hogy magányos volt-e vagy sem (feltételezés szerint itt is inkább temetővel van dolgunk). Nincsenek ismereteink arról, hogy Nagycsanádról került volna elő magányos sír, nem kizárt azonban hogy Óbesenyő és Pusztabukova lelőhelyeire gondoltak, csak összetévesztették a szerzők! (Végül is csupán néhány kilométer választja el őket!) Ahogyan látjuk, a nagyon rossz kutatási stádium leleteit sem használták fel teljesen a szerzők: kimarad a temetők és szórványleletek egész hosszú sora.²⁴ Továbbá meglepetéssel tapasztalhattuk, hogy ugyanők teljesen összemossák a X., a XI. és a XII. századi temetőket, kronológiai vonalat egyáltalán nem húznak közéjük.

A mű egy másik jelentős hibája, hogy ha már – elhibázottan – kizárólag a románok történetének megírását tűzte ki céljául (ilyen vállalkozás bármilyen nép vagy modern nemzet esetében súlyos *módszertani hiba*), a *románság régészeti leletegyütteseinek konkrét kimutatására nem vállalkozott!* Nem találjuk sehol azt a kérdést, de még próbálkozást sem, hogy *mi is román régészeti szempontból a kora középkor?* Megemlítjük, hogy ismertek gót, gepida, hun, avar, bolgár, magyar, besenyő, kun, úz leletegyüttesek (amelyek azonban nem etnikai, hanem *kulturális* értelemben értelmezhetőek elsősorban), en-

nek ellenére mind a mai napig nincs konkrétan meghatározva a klasszikus román régészeti leletkör.²⁵ Egyáltalán, ezek a leletkörök azonosak az illető etnikumokkal? Feltehető tehát a kérdés, hogy a román etnikum régészetileg egyáltalán kimutatható-e, avagy tényleg nincsen ezekben a századokban „régészeti ruhájuk”, ahogyan Radu Harhoiu fogalmazott kritikusan?²⁶ Ennek a lehetőségét avagy a fordítottját, sajnos, egyáltalán nem kritikai szempontból közelítik meg a szerzők. Minden *autochtonná* válik, tehát román hagyaték, ami telepről származik, illetve autochton a földműveléstől kezdve a kertészetig, holott tudott, hogy ez a fajta földművelés például ismert a Szaltovo-Maiacki kultúra területéről is, tehát egy kelet-európai általános gazdasági szintről beszélhetünk. Telep-ásatásokról előkerülő sarlókat, kaszákat, ollókat gyakorlatilag bármerre találunk Kelet- és Közép-Európában, tehát, ahogyan említettük, ez egy általános, a kelet-európai földműves társadalmak gazdasági szintjének anyagi kultúrában való lecsapódása, az anyagi kultúra szintje, amelyet etnikai kontinuitás bizonyítására egyáltalán nem használhatunk fel, csakis a tárgyi leletanyag osztályozására, illetve a gazdasági és társadalmi szerkezetek és viszonyok tanulmányozására.

Tehát egyértelmű, hogy a kötet szerzőitől egyáltalán még lehetőségként sem kapunk választ, hogy régészeti szempontból mi is a román a kora középkorban, kezdve a temetkezési szokásoktól egészen az anyagi kultúra jellegzetességéig? Természetesen tudatában vagyunk, hogy a kora középkorban az etnikum sok vagy legtöbb esetben azonosíthatatlan, illetve nehezen lehet összekapcsolni egy adott területen élő és narratív forrásokban szereplő népességet ugyanazon a területen feltárt anyagi kultúrával. Éppen ez a tény elkendőzése az, amit kifogásolunk e mű tartalmában: ha a kora középkori írott források nem írnak le olyan homogén népeket, amelyek világosan elhatárolható tárgyi kultúrával rendelkeznek, akkor hogyan is lehetne román kora középkori etnikumot felfedezni vagy akár feltételezni a településekről előkerült sarlók, ekevasak és kaszák alapján, hiszen, amint említettük, hasonló tárgyakat az egész Kelet- és Közép-Európából ismerünk?

Kelet-Európából (és nem Ázsiából, ahogyan nagyon sokszor a különböző magyargyűlölő írók, költők, újságírók emlegetik!) a Kárpát-medencébe került „avar” vagy „honfoglaló magyar” népről eddig senki nem állította, hogy egyetlen etnikum, hanem inkább azt hangsúlyozta

minden szerző, hogy úgy kulturálisan, mint nyelvileg nagyon kévert népeiségek, tehát hogy ezen esetekben szó sem lehet semmiféle „egységről” (ez talán annak is köszönhető hogy a nemzet fogalmának értelmezése merőben különbözik a magyar és a román esetében, magyarán: lehetséges, hogy nem ugyanarról beszélünk, annak ellenére hogy ugyanazon terminológiát használunk!). A Kárpát-medencében a honfoglalás korából dokumentált temetkezési szokások elsősorban a *multikulturalizmus* lehetőségét húzzák alá, tehát szó sincs egységről és *homogenitásról* a X-XI. századi régészeti anyagban, hanem csak valamiféle relatív egységről az anyagi kultúrában. Ennek ellenére egyfajta közös kulturális identitástudat a szokásrendszerben és az anyagi kultúrában egyértelműen kimutatható: másképpen nem tudjuk hogyan magyarázni azt a régészetileg megfigyelt tényt, hogy statisztikai szempontból a lovastemetkezéseknek ugyanazon típusa ismert jelentős mennyiségben Knaddendorftól (Ausztria) Kolozsvárig és Gyulafehérvárig, avagy az anyagi kultúra hasonló és sokszor csak a Kárpát-medencére jellemző specifikus elemei ismertek az egész X. századi szállásterületen. Ezt a konkrét tényt csakis valamilyen *közös identitástudattal* magyarázhatjuk, a kétségtelenül sok multikulturális elem mellett. Nagyon nehéz feladat meghatározni a X. századi honfoglalás kori leletanyag – ha fogalmazhatunk így – „magyar” sajátosságát. A specifikus, főleg a lábhoz tett *lovastemetkezések* (úgynevezett Bálint II. csoport) mellett a jövőben fel kell/kellene kutatnunk és ki kellene emelnünk azokat az elemeket, amelyeknek nagyobb mennyiségben való előkerülése a Kárpát-medence szállásterületén megkülönbözteti a magyar szállásterület megmaradt anyagi és szellemi kultúrájának információs készletét más, Kelet-, Közép- és Dél-Európa területeinek anyagi és szellemi kultúrájából ránk maradt készleteitől.²⁷ Egyértelmű például, hogy a kolozsvári 10. sírban előkerült lovastemetkezés típusa, módja szép mennyiségben megtalálható Munténiában (Ciulnița-2. sír, Ulmeni-11. sír, Vitânești-1. és 2. sír), illetve Moldvában is. Megemlítjük hogy ez a Bálint III. csoport (kitömött lóbőrös lovastemetkezés) igencsak kis mennyiségben ismert a Kárpát-medencében, számuk talán eléri a 20-at, Romániához tartozó három régióból egyetlen esetünk a Kolozsvár-Zápolya utcai 10. sír tartozik.²⁸

A kérdés tehát egyértelmű: melyek az anyagi kultúra egyértelműen specifikus magyar elemei, melyek az úgynevezett nemzetközi jellegű

elemek, és melyek azok, amelyek nem divatot és kereskedelmet, hanem más, magyartól eltérő népesség/népességeknek a hagyatékát képviselik? Ugyanakkor, ha úgy vesszük, a X. században a magyar régészeti kultúra is új színfolt az Erdélyi-medencében, tehát *annyira lehet idegennek tekinteni, mint más népességet*. Lássuk be: majdnem lehetetlen feladat elé állítjuk a szakmát, ugyanis nagyon nehéz ezeknek az elemeknek a kiválasztása, rendszerezése. E sorok szerzője, Révész Lászlóval egyetemben, abban látja az egyetlen lehetőséget, hogy a regionalitás szellemében elvégezzük a legfontosabb és a régészet alapelemének számító teljes leletközlést. Ameddig többezer sír közöletlen, többezer sírról pedig embertani elemzés sem készült, a keleti, balkáni avagy nyugati kapcsolatok kutatása, megítélésünk szerint, úgy a jelenben, mint a jövőben *totális kudarcra van ítélve*. (És ezt a kutatást nem lehet bukaresti vagy budapesti irodákban végezni, hanem csakis terepen, a múzeumok raktáraiban.) Megítélésünk szerint tehát vannak ugyan, specifikus elemek az anyagi kultúrában és a temetkezési szokásokban (amelyet, valamilyen ok miatt nem biztos, hogy nem vesznek át más nyelvet beszélő népelemek), azonban ezeknek tudományos szempontból biztosabb kimutatására még várunk kell.

Ha átfésüljük az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság eddig közölt X–XI. századi temetőinek leletanyagát, ami a temetkezési szokásokat, a sírok berendezését és – kevésbé – a sírok leletanyagát illeti, nagyjából két, homlokegyenest eltérő csoportot tudunk szembeállítani egymással a pogány korszak utolsó évszázadában. E két csoportot egy előző munkánkban *steppei csoportnak*, illetve *mészköpakolásos csoportnak* neveztük (inkább többtájolásos temetőknek kellett volna nevezni), ugyanis merőben eltérő temetkezési szokásokat dokumentálhattunk. Az I. csoport sírjait az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban lehet dokumentálni, míg a II. csoport, sok esetben mészköpakolásos és fordított tájolású sírjait csak Gyulafehérvár lelőhelyeiről ismerjük. Fordított tájolású temetkezéseket még szórványosan ismerünk a Partiumból és a Bánságból is: Kismajtényen, Siklón, Gyulavarsándon, Újváron, illetve a tiszántúli területekről is. Két esetben (Sikló, Gyulavarsánd) lovas-fegyveres temetkezéseket tartalmazó temetők, egy esetben pedig (Kismajtény) a temetőn belül több temetkezés volt fordított tájolású. Az újvári temető közöletlen, érdemlegeset nem tudunk mondani róla. Talán egy III. csoportba sorolhatjuk azokat a

temetőket, amelyekben sem a *fegyveres-lovas*, sem a *mészköpakolásos* és *fordított tájolású* elem nem mutatható ki, azonban ezeknek a számuk nagyon kevés (ilyen jellegű temetők Bihar-Vár, Zilah-Pálvár, Újszentes-Eltérő), és kérdéses, hogy ezek esetében már nem XI. századi temetőkkel van-e dolgunk (Újszentes-Eltérőt leszámítva)? Nem kizárt, hogy e csoportok esetében néhány alkalommal nem is etnikai különbségük léteztek, hanem egyszerűen csak a *társadalmi diszkrepancia* jele mutatkozik. Azonban olyan jelenség, mint a vaskapcsos koporsók használata, egyáltalán nem regisztrálható fegyveres-lovas sírokban (Zilah-Pálvár), tehát nem kizárt, hogy a zilahi temetőben feltárt sírok valójában egy újabb, más eredetű népességre utalnak. Bár úgy tűnik, hogy ezek a temetkezések a század második felére és a XI. századra keltezhetők, tehát egy, a temetkezési szokásokban megfigyelhető újításként is értékelhetők. Fel szeretném hívni a figyelmet arra a tényre is, hogy e három temetőcsoport anyagi kultúrájának egyes elemei egyértelműen összefüggnek (pl. *sima hajkarikák*, *huzalkarperecek*, *gombban végződő huzalkarperecek*, *vaskések*, *csiholó*, *kova*). Ugyanakkor az anyagi kultúra olyan elemei, mint az *övveretek*, *lószerszámdíszek*, *lószerszámok*, *fegyverek*, csakis az I. csoport sírjaiban találhatók meg, amelyeket Hampel annak idején az A. csoportba sorolt. Meg kell említeni, hogy a sokszor Köttlach-kultúra emlékanyagának tartott *fülbevalók* és *gombos végű karperecek* lovas-fegyveres temetőkből is ismertek, egyértelmű tehát, hogy ezek is kereskedelmi termékeknek tekinthetők és nem kultúr- vagy etnikumjelzőnek, mint ahogyan Curta teljesen érthetetlenül gondolja.

Egyben arra a lehetőségre is figyelmeztet, hogy több lovas-fegyveres temetkezést tartalmazó temetőben a halottak nagy százalékaránya egyáltalán nem részesült semmilyen (vagy csak nagyon szerény) mellékletcsomagban. Úgy tűnhet tehát, hogy a Partiumban és a Bánságban több, különböző eredetű népesség lakhatott a *steppei csoport* népessége mellett és/vagy együtt ezzel a csoporttal. Természetesen a régmúlt idők szövevényes etnokulturális realitásainak a minél konkrétabb feltérképezése nagyon szubjektív, csak abból tudunk építkezni, ami ránk maradt, és ennek a feltárási szintje, feldolgozottsága igencsak elmarad még a közép-európai szinttől is. A mai Romániában a temetők feltárási szintje és dokumentálása, illetve közlése – és az elemzése is – nagyon sok kívánnivalót hagy maga után. Ebbe belejátszik az a

sajnálatos tény is, hogy sokszor nagyobb méretű temetőket kis sírszámú temetkezőhelyként regisztrálnak.²⁹

Kérdés marad továbbá az is, hogy hová sorolhatók a nagyméretű temetőkből előkerült lovas-fegyveres sírok? Egyértelműnek tűnik, hogy nem lehet és nem szabad ilyen korlátok közé szorítani egy korszak temetkezéseit. Egy társadalom népessége jóval bonyolultabb és sokszínűbb társadalmi, kulturális, etnikai és más szempontokból, mintsem hogy besorolható legyen két, három vagy négy csoportba avagy rétegbe.

Egyértelműnek tűnhet számunkra, hogy a XI. században az előbb említett lehetséges kulturális csoport tagjai között (is) fokozatosan biológiai összeolvadás kezdődhetett (amelyet természetesen régészeti-leg lehetetlen kimutatni), amelynek eredményeként ezekből a csoportokból eltűnnek a pogány korszakra utaló jelek: az első csoportból lassan kiszorulnak a fegyverek és a lovastemetkezések, étel és italáldozatok, a második csoport esetében pedig eltűnnek a K-Ny., É-D. tájolások és az általános Ny-K. tájolás lesz majdnem általános. Felhívjuk azonban a figyelmet, hogy ennek a folyamatnak a dinamikája jóval lassúbb lehetett, ezt egyértelműen jelzi az a tény is, hogy még a XI. század közepén is találunk pogány fegyveres és lovas temetkezéseket, illetve fordított tájolásos temetkezéseket is. Konkrét megfigyeléseket csak a II. csoportról tudunk egy temetőn belül tenni. A nemrég feltárt Gyulafehérvár-Brândușei utcai X-XI. századi temetőrész időrendi fázisa (2005-ben tárták fel ezt a részt) egyértelműen aláhúzza az említett tanulmányunkban még nem említett, de gyanított jelenséget. Az első keresztény évszázadban, amelyet ebben a temetőrészben Szent István, I. András és Salamon érmes obulusai jeleznek, eltűnnek az addig ismert és a leletanyag alapján a X. századra datált *fordított tájolásos temetkezések*, azonban megmaradnak, ha kisebb mennyiségben is, a *kőpakolásos temetkezések*. Az I. csoportba sorolt *steppei kör* fegyveres-lovas sírjai egyértelműen nem keltezhetőek a XI. századra, azonban a dévai, hodonyi temetők esetében nem kizárt a XI. századra való keltezés lehetősége. A Kisléghy Nagy Gyula által feltárt nagyőrszi lovas sírban I. Szent László érmeje kétséges, az érme meghatározását egy délvidéki tanár végezte, akinek egy XIX. század végén és XX. század elején tevékenykedő amatőr régész adományozta.³⁰ Kisléghy a többi előkerült érmét Budapestre küldte, sorsukról többet mindezideig nem tudtunk kideríteni. Az azonban leszögezhető, hogy a kereszténység

hatása, amely ugyanakkor a keresztény állam politikai megnyilvánulása is, nagyon erős lehetett a kora Árpád-kor Magyarországon. Például a keresztény Lengyelországban még a XI. század végéről és későbből, a XII. századból is ismerünk (a lengyel kollégák szerint éppen a kereszténység hatására teljesen kiszoruló) nő-férfi ellentétes tájolásokat, illetve fegyveres temetkezéseket is!! Minek köszönhető, hogy a Kárpát-medencében a Magyar Királyság területén ez a folyamat sokkal gyorsabban zajlott??

A fegyveres temetkezések sorába a XI. századból biztosan csak a vajdahunyadi ispáni népesség temetője 2. sírjának fegyveres temetkezése sorolható, illetve a hasonlóan XI. századi pénzekkel keltezett várfalvai temető szórványleleteként ismert újabb nyílcsúcs, hasonlóan fegyveres temetkezést sejtetve. Azonban a fegyveres temetkezések dinamikája egyértelműen deszcendens irányt mutat a XI. századi, az Erdélyi-medencével, Partiummal és a Bánság területével párhuzamosan más régiókban is,³¹ okai pedig egyértelműek: a kereszténység erőszakos térhódítása a keresztény állam létrejöttével, illetve a szentistváni keresztény állam erdélyi jelenléte.

• Tehát körülbelül így néz(nek) ki a X–XI. századi temetkezési horizont(ok), illetve az ezekből megismerhető és elemezhető anyagi kultúra.

Ezeknek a lehetőségeknek a magyarázására (amely a magyar honfoglalás kor régészete esetében elkezdődött) nem kerítették sort e kötet szerzői. Azt a kérdést, hogy mi is a román anyagi kultúra a kora középkorban, milyen temetkezési szokások jellemzik a román etnikai elemet a kora középkorban a folyton emlegetett „*keresztény rítus*” mellett, egyszerűen elkerülték, lesöpörték az asztalról. A folyton emlegetett használati eszközöknek vagy a kerámiának etnikai jelentése és jelentősége egyértelműen kizárható, ahogy minden régész számára egyértelmű az is, hogy csak *kontextualizmusok* elemzése és összehasonlítása viheti előre a szakmát, ilyen jellegű elemzésekben kiváltképp.³²

A kötet legfontosabb és egyáltalán nem titkolt szándéka a román etnikai kontinuitás bizonyítása. Nem titkolt szándéka volt már régebben is a román régészetnek, akárcsak más kontextusokban más régészeknek (tehát nemcsak Romániában, hanem az egész Európában), hogy a kulturális folytonosságot, ami alatt direkt módon etnikai kontinuitást is értettek, egészen a nép eredetéig próbálták visszakövetni régészeti módszerrel. Lucian Boia írja ismert könyvében: „*Mivelhogy az elbeszélő*

forrásokat többnyire kimerítették, a román történetírás a régészetre tett fel mindent”.³³ Amit azonban hangsúlyozni kell: hogy elsősorban a II. világháború után a román régészetre olyan terheket rakott a nacionalista politika, illetve ennek szószólója, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága, amelyet ez a fiatal tudományág már nem bírt el. Beleroggyant, és ebben a kelepcében vergődik a mai napig is. 16 év elteltével, a rendszerváltást követően, a jövőben teljesen új alapról kellene építkezni. Lesz-e erő ehhez?

Románia történelmét 1989-ig két időszakra szokás osztani: a. 1945–1956 (moszkovita-internacionalista korszak); b. 1956–1989 (nacionál-kommunista korszak). Az első időszakban a Román Kommunista Pártban legjelentősebb szerepet a zsidó, magyar, ukrán kommunista apparátus játszotta, amely az internacionálé nevében a szovjet kérések betartásának és elfogadásának élharcosa volt. Vezetőik közül megemlítjük Ana Pauker, Vasile Luca, Lucrețiu Pătrășcanu neveit.

A Sztálin halála utáni politikai enyhülést és a magyarországi forradalmat ragyogóan használta ki az ügyességéről, hatékonyságáról és hajlékonyságáról jól ismert román diplomácia: 1957-ben, egyes diplomáciai tárgyalások után, az utolsó orosz katona is elhagyja Romániát, amely a Moszkvától való lassú elszakadás bevezető akkordja volt. Lassan a kommunista párton belül hatalomra jut a *nacionalista* vonal (akárcsak más kelet-európai országokban, kivételt képez Magyarország, ahol éppen a moszkovita ág, a Kádár vagy Csermanek János által vezetett többnemzetiségű internacionalista vonal jut hatalomra a forradalom leveretését követően). A párt többnemzetiségű, zsidó és magyar apparátusát sikerül exterminálni (Ana Pauker, Luka László), több vezető egyéniséget halálra ítélnék és kivégeznek. A hatalomra jutó nacionalista vonal képviselője, Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párton belül az internacionalista, Moszkva felé orientálódó és a parancsokat hűen végrehajtó tendenciákat elkezd felszámolni, gyakorlatilag előkészíti a terepet a homogén, *egyetlen nemzet–egyetlen nyelv* típusú állam létrehozását dédelgető Nicolae Ceaușescunak. Nem véletlenül tartja Tom Gallagher amerikai történész a kelet-európai kommunista rendszereket ideológiailag – kivéve Magyarországot – valójában *nacionál-soviniszta* politikai struktúráknak. Ceaușescu következő szavai a neve alatt megjelent két tanulmányából (nehezen lehet elhinni, hogy a híres-hírhedt diktátor volt a szerzője) igencsak sokat

sejtetnek kisebbségi politikájáról, illetve a másság gyűlöletéről (természetesen a kelepcebe szorult magyarságot is beleértve): „...hosszú és nehéz volt a Burebista és Decebál, majd Traianus utódai által megtett út... a nagy népvándorlás korában hazánk tájaira különféle népek érkeztek, s hosszabb-rövidebb ideig megpihentek. A dákok és rómaiak utódainak súlyos harcokat kellett vívniuk, hogy saját létüket megőrizték, néhány, a szomszédságban megtelepedett néppel pedig, különböző korszakokban, tevékenyen együttműködtek... az összes vándornép közül egyik sem tudott az e tájakon kialakult nép helyére lépni, a dákok és a rómaiak utódai, az új nép, mely kinyilvánította saját entitását, folyamatosan fejlődött, s a régi Dácia igazi és egyetlen ura maradt... mindazoknak, akik meg akarják érteni, hogyan született és fejlődött a mi népünk, elmondjuk: tekintsék meg a régészeti ásatások eredményeit”. Egy másik írásában pedig ezt olvashatjuk: „komoly hibákat követtek el országunk történetében, a román nép, nyelv és nemzet kialakulásának interpretálásában... néhány országban, egyes szocialista országokat is ideértve, egész sor, népünket közvetlenül érintő történelmi eseményt a valóságtól eltérően, néha elferdítve mutatnak be, közös viták rendezése látszik szükségesnek az illető ország történészeivel... némely történészek megpróbálják ma azt az elméletet fenntartani, hogy egy bizonyos időszakban vákuum volt a kárpáti-dunai térségben. Úgy hinném, a választ már régóta megkapták”.³⁴ A valaha élt diktátor szavaiból egyértelműen kiderül, hogy a régi realitások tanulmányozása helyett az aktuálpolitikai szándék volt sokkal fontosabb, és ebben, ahogy Boia is észrevette, a legfontosabb szerepkört gyakorlatilag a régészet, a régészeti ásatások játszották a diktátor elképzelésében (természetesen erre valaki ráirányította a figyelmét, hogy ki vagy kik, az a jövő kutatásának lehet/lenne a feladata).

Boia páratlan objektivitásra törekedő könyvében említi a nyelvészetet is, amely módszereit tekintve gyakorlatilag egyedül szólhatna bele a kontinuitás vitáiba (markánsan bele is szólt ezelőtt két évtizede egy kiváló német nyelvész személyében). A semlegességre³⁵ törekvő Gottfried Schramm éppen ezért hívja fel a figyelmet, hitelesítve ezzel Boia előbb említett kijelentését: „Nem ismerek egyetlen olyan háború utáni romániai közleményt sem, amely a helynevekből vagy más nyelvi anyagból a töredékesnél komolyabb érveket nyújtana a kontinuitás téziséhez... a nyelvészeti lelet rosszul illeszkedik a kontinuitás téziséhez”.³⁶ Amit meglepő módon nem idéz és nem is használ fel az elemzésében, de

amely egyértelműen feltűnő a XIX. században agyonreformált és ma ismert román nyelvben is, az „î” hang általános dominanciája, amely kísértetiesen a szláv nyelveket, azon belül is a keleti-szláv nyelveket juttatja eszünkbe.

Schramm munkája véleményünk szerint egyértelműen határkönek számít a kontinuitás-diszkontinuitás vitájával kapcsolatban. Azonban ennek ellenére, a kötet szerzői az „f” jelzésű, nyelvészettel is foglalkozó alfejezetben *nem is idézik a német nyelvész két, német és magyar nyelven megjelent munkáját!* (A 102–121., 122–128. oldalon sehol nem találtuk idézve Gottfried Schramm nevét.) Annyira jelentéktelen forrásnak határozzák meg a helynevekből leszűrhető tanulságot hogy az „*alte categorii de izvoare*” kategóriának is csak a végén említik meg. A mai napig legalaposabb elemzés idézése, amely Kniezsa István nevéhez fűződik, szintén hiányzik.³⁷ Ennek a helyzetnek okára a már említett Boia-mondat egyértelműen megadja a választ: „...a román történetírás a régészetre tett fel mindent”. A román régészetre olyan terheket rakott a politika vagy tudománypolitika, amelyet már nem bírt meg, bele-roggyant a teherbe. Következménye pedig a mennyiségileg igen számos, minőségileg azonban használhatatlan közlemény.³⁸

Ennek ellenére Schramm munkája megkerülhetetlen. A német nyelvész alapos elemzés során mind térben, mind időben hathatósan áttanulmányozta e kontinuitás-diszkontinuitás kérdéséhez kapcsolódó nyelvészeti hipotézisek gyakorlatilag összes lehetőségét. Schramm fő érvei alapján nem lehetséges nyelvészeti (és következtetésképpen: etnikai) kontinuitást kimutatni. Nehezen lehet elhinni elsősorban azt, hogy a *romanizálódás* a szubkontinensnek azon a részén lett volna a leggyorsabb, amelyen a legrövidebb volt a római uralom (Erdély, Olténia, Partium egy része) vagy pedig egyáltalán nem is beszélhetünk római uralomról és természetesen *romanizálódásról* sem (Munténia, Moldva). Egy konkrét példát említhetünk: az alföldi szarmaták esetében senkinek nem jutott eddig eszébe, hogy *romanizálódásról* beszéljen, kérdés tehát az, hogy hogyan lehet beszélni *romanizálódásról* a Moldva területén élő népek esetében. Ezenkívül pedig, amikor a római uralom összeomlott, az Al-Dunától délre levő őslakosság nagy része 600 körül még mindenhol ellenállt a *romanizálódásnak*. Schramm szerint a latin nyelv diadalma egy olyan időpontra esett, amelyet 270 utántól számíthatunk.³⁹ A német nyelvész Svájc példáját is idézi, ahol az alemann

hódítások idejére még nem váltottak át teljesen latinra, fennmaradt egy kelta maradvány, és ha Svájcban fennmaradt volna egy *Romania*, kelta maradvány azonban nem, akkor lenne elképzelhető, hogy a dák nyelv a mai Románia területén alulmaradt, a román pedig fennmaradt.

A *hidronímia* eredete, illetve hangalakja ugyancsak egyértelműen a kontinuitás ellen vall. Megemlíti Munténia legnagyobb folyóját, a *Ialomita*-t, amelynek szláv eredete egyértelmű, a többi, Al-Dunától északra eső folyóvizek hangalakja pedig egyértelműen arra utal, hogy a románba nem a latinból kerülhettek, az olyan latin alakokból mint *Marissus*, *Crissus* stb. nem lehet egyenesen eljutni a *Mureș* és a *Criș* alakokig, ugyanis a II–V. évszázadban nem volt meg az *ș* fonéma.⁴⁰

Schramm érvein kívül még egy régebbi elgondolkodtató tény is idéz, amely még a tankönyvekben is méltatlanul sokat támadott és szidalmazott⁴¹ XIX. századi osztrák tudós, Robert Roesler megfigyelése: *ha Dácia területén a romanizált lakosság együtt élt volna a forrásokban (nyelvészeti és régészeti) jól kitapintható nyugati-gótokkal, illetve velük rokon gepidákkal (kb. 275–567), akkor ennek nyomait a mai román nyelvben egyértelműen meg kellene találnunk.*⁴² A mai román nyelvben azonban egyetlen ilyen jellegű, népvándorláskori germán jövevényszó sem ismert, annak ellenére, hogy például fennmaradt Ulfilas bibliája keleti gót nyelven.

A dáko-román kontinuitás másik buktatója (amely nagy figyelmet kapott a német nyelvész elemzésében) a *román-szláv szimbiózis* kérdése. A román hivatalos történelemtudomány szerint e szimbiózis véget is ér a VI–VII. században, a szlávok asszimilációjával. Schramm szerint azonban ez a felfogás ellentmond több konkrét lingvisztikai ténynek: a román nyelv képzőinek mintegy felét a szlávból vette át, a régi román nyelv mintegy kétharmadát, illetve a földműveléssel kapcsolatos szókincsüknek legnagyobb részét (itt mellékesen megemlíti, hogy Schramm szerint a másik részét a magyarból vették át). A szláv szavak késői átvétele (Délkelet-Európában csak 800 körül történhetett a két szláv hangváltozás: *likvidametatézis*, vagyis folyékony hangátvetés, illetve az *ao* hangváltozás) egyértelműen arra utal, hogy ezeket nehezen lehetne a 900 előtti időpontra helyezni, *másszóval nem beszélhetünk szláv asszimilációról sem*, ellentétben a szerzők véleményével.

Ehhez a megállapításhoz tartozik a következő észrevétel is. A román Havasalföldre való IX. századi bevándorlás elképzelhető lehetne, azon-

ban erre nincsenek meg sem a nyelvészeti, sem a történeti dokumentáció adatai. A régészeti dokumentációról, az etnikai azonosítás, illetve a régészeti kontinuitás nehézségeiről, nagyon sokszor pedig lehetetlenségéről később fogunk értekezni. Az Erdélyben való román jelenlét első konkrét, írott dokumentuma II. Endre 1210-es oklevele, amelyben *olaci* néven egy katonai egység kiállítását követelte a szövetséges bolgárok megsegítésére. A délről való érkezésüknek hipotézisét az *egyházi emléktárgy* is alátámasztja, amelynek terminus post quem-je a IX. század közepe, vagyis 864, amikor I. Borisz bolgár kán felvette a kereszténységet, a román kereszténység pedig ezen államon belül elbolgárosodott. A kapcsolatot elsősorban Vidinnel és Ohriddal tartották fenn, ez bizonyítja azt, hogy Erdélyben nem lehettek jelen, hiszen e területhez sokkal közelebb volt földrajzilag a szávaszentdemeteri (Sremska Mitrovica) ortodox érseki székhely a Száva alsó folyása mentén, egyértelmű lett volna ezzel a központtal való kapcsolattartás. Ezt a jelenséget Gottfried Schramm az életformájukkal hozza kapcsolatba.⁴³ Hangtörténeti (*îm, în* hangzócsoporthoz) feltételezései alapján Bulgária területén a vlach-szláv szimbiózis csak egy olyan időszakban jöhetett létre, amely nem eshetett 900 előtti korba.

Erdély esetében a román letelepedésnek még az okleveles adatai is igencsak kevésnek bizonyulnak. A románokat a XIII. században csak 17 alkalommal említik, egy olyan időszakban, amikor a magyarokról és a szászokról több száz oklevél szól. És amit egyáltalán nem említenek a szerzők, hogy az első román falu nevéből csak 1283-ban szerezhettünk először tudomást, amely azt jelzi, hogy a románoknak is fokozatosan le kellett telepedniük, de ez a jelenség csak a XIII. század végén kezdődött el. Ezt a folyamatot az is jelzi, hogy a forrásokból 1300-ig ránk maradt 400 falunévből mindössze 10 román nevű falut ismerünk, és ezeket is elsősorban hegyvidékekről.⁴⁴ Nem véletlenül teszi fel a kérdést Schramm, hogy miért is lett egynyelvű a mai Moldva és Munténia, és miért van a románság többségben Erdélyben?

A német nyelvész három, általunk felsorolni érdemesnek tartott tényezőben látja ennek magyarázatát:

1. A mongol betörések inkább pusztították a síkságok földműveseit, mint a hegyvidékek pásztorközösségeit, és ez utóbbiak számára éppen ez tette lehetővé a megtelepedést az üresen maradt falvakban.

2. Újabb és újabb bevándorlók áramlottak be Erdélybe a Kárpátoktól keletre fekvő vidékekről.

3. A három etnikum demográfiai dinamizmusa eltérő volt.⁴⁵

Természetesen ennél sokkal több ok játszhatott közre ezekben a folyamatokban. Máig kérdés marad, hogy hová is tűntek a szlávok, mind Erdélyből, mind Havasalföldről és Moldvából. Szintén kérdés, amit nem egyértelműen fogalmaz meg a német nyelvész, hogy a mongol betörések csak az erdélyi, bánsági és a partiumi falvakat pusztították el, vagy hasonló korszakban tüntették-e el a Havasalföldön a források alapján lokalizálható szlávokat is? Ugyanakkor a román etnogenezisben valószínűleg jelentős szerepet játszó kunok hogyan és mikor asszimilálódtak? Ezekre a kérdésekre egyelőre nem kapunk választ, éppen ezért marad továbbra is a kora középkori kutatások egyik legérdekesebb aspektusa. *Csak ne szóljon/szólna bele annyira az átkos politika.*

A következőkben a régészeti kontinuitás(ok) lehetőségét/lehetőségeit próbáljuk vizsgálni a kötetben írottak kapcsán, illetve az új ismereti anyag alapján. A régészeti folytonosság bizonyításának egyik nagy akadálya azonban maga a szakirodalom, amely olyan óriási terminológiai halmazt dobott a tudományos köztudatba, amely a szakembernek nem segítséget, hanem akadályt jelent az eligazodás során. Elboldogulni ebben a sokszor majdnem bábeli zűrzavart idéző terminológiai halmazban gyakorlatilag lehetetlen, ezt a helyzetet Harhoiu Radu kutatási stádiumokat összegző munkái egyértelműen tükrözik.⁴⁶ Ez a tendencia nem bizonyított, hanem csak bonyolulttá tette e kérdést, azonban ez tökéletes okot és indokot szolgáltat arra, hogy e követhetetlen terminológiák mögé bújva régészeti, és következésképpen etnikai kontinuitásról lehessen beszélni.

A kontinuitásnak, illetve diszkontinuitásnak könyvtárnyi irodalma van. Egyértelmű és nyugodtan leszögezhető, hogy folytonosság avagy kontinuitás, valamint ennek a folyamatnak a megszakadása szinte mindig egyszerre is megfigyelhető. Tehát hogy mit is emelünk ki és helyezünk előtérbe, az egyértelműen a különböző, akár személyes meggyőződéseken, személyes motivációkon is alapul, másszóval: lehetetlen kötelező érvényű megállapításokat tenni ebben a kérdéskörben.

Nemrég megjelent könyvében Sebastian Brather szerint régészetileg nincsenek végigkövethető „etnikai kontinuitások”, ugyanis ez azt feltételezné, hogy az etnikai identitás, az anyagi kultúra és a nyelvi

változások gyakorlatilag szinkronikusan zajlanának, amely azonban lehetetlen, és soha nem követhető régészeti módszerekkel. A *nyelvcsoportoknak* sok esetben nem volt azonos, a nyelvcsoport minden tagját felölelő közösségi érzésük, következésképpen ezek nem voltak etnikai csoportok (szlávok, germánok). Ebből fakadóan pedig alig történhettek kísérletek különböző etnikai csoportok etnogenezisének a tárgyi kultúra alapján való kiderítésére, a kísérletek általában kudarcba fulladtak. Az *etnogenezis*, amellet, hogy előfeltétele az „*előzmény*”, elsősorban új minőséget, új kultúrát jelent, következésképpen tehát már ezért sem beszélhetünk *kontinuitásról*, és főleg nem régészeti kontinuitásról, amely a nacionál-kommunizmus után sajnos a román dáko-római kontinuitás bizonyításának fő tudományága maradt egészen napjainkig.

Az anyagi kultúra nem egy változatlan monolit, a tárgyi kultúra – akárcsak az egész kultúra – folyamatos, szüntelenül zajló változás-folyamatokból tevődik össze. A mélyreható szakadások ritkák, majd-hogynem ismeretlenek, elsősorban akkor, amikor a tárgyi kultúra minőségi deszcendens irányt mutat. Talán egy ilyen jellegű jelenség Kelet-Közép-Európa „*szlavizálódása*”. Azonban ezzel a német régész is nagyon óvatos, hiszen ezt a jelenséget elsősorban a kerámián lehet jól kimutatni. Ezért is lehet azt mondani, hogy az anyagi kultúra-váltás nem feltétlenül jelent diszkontinuitást, ez fordítva is működhet, mint elvi lehetőség. Hogy mennyire változó az anyagi kultúra, mennyire van alárendelve a mindenkori divatnak, és mennyire nincs sokszor kapcsolatban semmiféle etnikai diszkontinuitással, azt Románia 1990 előtti és utáni anyagi kultúrája közötti jól látható és mérhető óriási törés is egyértelműen mutatja. A szászok Szászföldről való elvándorlása 1990 után pedig kimutatható, nagyon sok helyen az anyagi kultúrában is jól felmérhető deszcendens. Más helyeken, vegyük Nagyszebent, ha csak az anyagi kultúra egyes elemeit vesszük, mint például az épületeket, akkor egyáltalán nem mutatható ki, pedig alig néhány év alatt jelentős lakosságcsere ment végbe. Másszóval ezek a buktatói a kontinuitás és diszkontinuitás kérdéskörének, éppen ezért is lehetetlen a régészetet etnikai kontinuitások bizonyítására használni. A régészetnek jóval kevesebb módszertani lehetősége van etnikai kontinuitások kimutatására, de jóval több az anyagi kultúrák evolúciójának elemzésére. Az etnikai kontinuitásokat, illetve azoknak lehetőségét lehet kutatni, azonban valljuk be, legtöbb esetben a mai napig is hiányzott/hiányzik

a módszertani felkészültségünk. A jövőben ilyen jellegű kérdéseket pluridiszciplináris módszerekkel lehetséges és érdemes kutatni, első sorban azért, hogy le lehessen rázni és el lehessen határolódni mindenféle nacionál-politikai szándéktól és érdektől.

Ezek után fel lehet tenni a kérdést, hogy milyen is volt a kötetben folyamatosan összemósott VII-XII. századi Erdély, Partium, Bánság, Olténia, Munténiai, Dobrudzsa és Moldva területén régészetiileg kimutatható anyagi kultúra, lakáskultúra, milyenek voltak a temetkezési szokások? Mit lehet e területek között közösnek nevezni és mit nem?

Mielőtt azonban e kérdéskörről értekeznénk, mindenképpen szükséges egy kitérőt tennünk. A román régészet rákfenéje a mai napig is működő *tárgy=etnikum*-féle értelmezés, sok esetben egyszerűen beidegződés. Nagyon sok esetben egy déli kapcsolatokkal rendelkező tárgyat csak azért tartanak román etnikumnak, mert például (talán) keresztény szimbolikához köthető. Azonban a logikai problémák ott kezdődnek, hogy például miért kellene egy keresztény szimbolikát jelképező tárgyat egyáltalán kereszténynek tekinteni? Erre a legjobb példa a szobi-kiserdei keresztet és pogány amulettet hordozó egyén példája, az, hogy ami keresztény szimbólum mondjuk Bizáncban, lehetséges, hogy csak kereskedelmi tárgy a XI. századi Kárpát-medencében, és pedig – például – Szob környékén vagy akár Erdélyben. Az anyagi kultúra szimbolikájának változása napjainkban is eléggé könnyen kapcsolható hasonló helyzetekhez: egy amerikai zászlót ábrázoló, főleg nők által használt kendő vagy akár fürdőruha egyáltalán nem jelzi az említett ruhadarbokat hordó egyén amerikai identitását vagy állampolgárságát, hanem csak a kereskedelem intenzitását, és ez nem lehetett másképpen például 1000 körül sem. Hogy létezett valamilyen kapcsolat az anyagi kultúra termékei, ebben az esetben a kereszt és az általa szimbolizált kereszténység között, az tagadhatatlan, azonban egyáltalán nem húzható egyenlőségjel ezek között. Mindenképpen a tárgy kontextualizmusát szükséges megvizsgálni. Például a kardos, szablys és más pogány elemeket tartalmazó szobi temető esetében aligha tarthatjuk a 69-es sír gyermekcsontvázát kereszténynek, hanem inkább a pogányság jelképeként, amely a kereskedelem jóvoltából kereszténységet szimbolizáló kulturális tárgyi elemeket is bevon, azonban ezek az elemek már elvesztik keresztényi szimbolikájukat, tehát a szobi temetőben már csak divatáruként értékelhetjük. Hasonló példát ismerünk sok lelőhely-

ről, a legjobb példa azonban a svédországi Skamby temetőjéből hozható fel, ahol hasonlóan pogány, viking kori sírból került elő kereszténységet szimbolizáló, azonban környezetében már csak kereskedelmi árunak tartható kereszt.⁴⁷

Visszatérve a kérdéshez: valójában mi is a közös a III. kötetben említett területek között a régészeti kultúra szempontjából? Hogy pontos választ adhassunk, konkrét régészeti képet szükséges megrajzolni.

A VII.–VIII/IX. századi kultúrkör határozottan elkülönül egymástól Moldva, Havasalföld és az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság térségében. Míg az utóbbi három térségben a késő avarkori lovas-temetkezések egész sora ismert, illetve az ezekhez kapcsolható avar-szláv településterület egyértelmű jelei jól dokumentálhatóak (temetők és telepek), addig Moldva és Havasalföld térségében néhány temetkezésen kívül alig ismert temető, a telepek minőségi feltárása és feldolgozása pedig egyelőre késik.⁴⁸ A helyzet megváltozik a VIII. századtól, az Al-Duna völgyében: a bolgár cárság a Dunától északra sűrűnek tekinthető településhálózatot hoz létre, ennek egyértelmű jeleiként értékelhetőek a Duna vonzáskörzetéből ismert temetőcsoportok, amelyeknek IX. vagy X. századi részében talán még a magyar elem is kitapintható (Platonești, Izvoru, Sultana). A Platonești-i temető 299. sírjában lábhoz tett lovastemetkezésről számoltak be, illetve szablyáról. Ez a típusú lovastemetkezés nagy mennyiségben a Kárpát-medencében hont foglaló magyarság körében ismert, ahogyan említettük, Knaddendorftól egészen Gyulafehérvárig. Ugyanakkor vitatható, hogy a *Bukarest-Tei* tó melletti lovas, fokos-baltás, szablyás és a németszentpéteri sír kengyelével megegyező kengyeles mellékletű sír a IX. vagy a X. századból datálható-e.

A *Sultana* típusú temetők (a sírok mellékleteiben gyakori állatcsontok, illetve a túlvilági léthez szükséges étel-ital tárolását szolgáló két edény, amelyik egyik esetben amfora) megjelennek az Erdélyi-medencében is (Gyulafehérvár, Maroskarna „A” temető, Szászsebes) annak jeleként (s ezt ismerjük írott forrásból is), hogy a bolgár cárság expanziója eljutott a IX. századi, sóban gazdag Erdélybe. A régészeti leletek alapján arra lehet gyanakodni, hogy ez az expanzió elsősorban a sóvidékeket érintette, elsősorban Erdély déli részén. Egyértelműen erre enged következtetni a déli eredetű balta Ecelről, illetve a Délke-

let-Erdély elég rosszul feldolgozott leletanyagából ismert, déli eredetűnek meghatározott kerámia (pl. Alsócsernáton).⁴⁹ Moldvában és Besszarábiában ez a temetőtípus nem ismert, ami nem is meglepő az írott források tükrében: a nagyon rossz kutatottság ellenére is sejthető, hogy a sztyeppen a IX. századi magyarság régészeti lelőhelyei (is) rejtőznek, amit a ma is használt toponímia meg is őrzött (pl. Orhei-Örhely stb.).⁵⁰

A X. század talán második felében/felétől a pogányságra utaló temetők, ahogyan a Kárpát-medencében is, lassan-lassan eltűnnek az Al-Duna vidékén. Helyettük egyértelműen kereszténységre utaló temető-komplexumok jelennek meg, nemcsak itt, hanem – érthetően – délebbre is, a mai Bulgária területén. Ez a jelenség tapasztalható az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban. Érthetetlen módon Havasalföldön későbből, talán a XI. század végéről ismerünk ilyen jellegű temetőket. Véleményünk szerint erre az időszakra tehető a román be-, illetve északra való vándorlás, amelyet Svédországban talán egy rúna felirata is bizonyít.⁵¹ Moldvában a X–XI. századra datálható régészeti komplexumok már a besenyőkhöz, illetve az úzokhoz köthetőek.

Ezekből az adatokból egyértelműen az szűrhető le, hogy ezekben a századokban folyamatosan változó jelenségekkel van dolgunk, amit a temetőkben regisztrált temetkezési szokások hűen tükröznek, és amelyek mögött egyértelműen mély politikai, katonai, gazdasági, kulturális és népi változások, váltások állnak. Egyértelműen leszűrhető ezekből az adatokból, hogy a mai román térségben semmiféle kontinuitást, s ezen belül főleg etnikai kontinuitást nem tudunk és nem is lehet kiolvasni a régészet lehetőségeivel és módszereivel. Ezekre a jelenségekre nem térnek ki a szerzők, próbálják valahogy elkendőzni, pedig gyakorlatilag lehetetlen. Hogy e kulturális jelenségek mögött ezekben a századokban milyen etnikai realitás működött, illetve hogy részt vett-e román etnikai elem ezekben a folyamatokban, úgy hisszük, hogy régészetileg semmiféleképpen nem lehetséges kimutatni. A dáko-román kontinuitás bizonyítására vagy elvetésére más tudomány lehetőségeit kellene kihasználni, véleményünk szerint a XXI. század elején a régészet erre (már) nem használható.

Ezért gondolhatjuk és írhatjuk tehát le, hogy a XI. vagy XII. században Erdélyben megjelenő románságban (esetleg már a IX. században is, ahogyan néhány magyar történész gondolta a két

világháború között⁵²⁾ annyira benne van vagy benne lehet a hun, magyar, besenyő, kun vér, akárcsak a X. században itt hont foglaló magyarságban. A középkori havasalföldi román elitből pedig Nicolae Djuvara szerint is lehetetlen kizárni a kunokat (gondoljunk csak Basarab felmenőire, illetve középkori freskókról jól ismert embertani jellegzetességeire). Tehát leszűrhetjük, hogy a nemzet avagy nép nem monolit egység, folyamatosan változásokon megy keresztül, elveszít, illetve szerez új nemzetteket.⁵³⁾

Epilógusként annyit elmondhatunk: a hivatalos régészet, a magukat professzionalista régészeknek nevező szakemberek Romániában (és természetesen máshol is) meg kellene szabaduljanak a politikától és a politizmustól. Sajnálatos azonban, hogy ezeket a múltban jelentős mértékben összekeverték. A régész a román nacionál-kommunizmusban gyakorlatilag a „nemzet apostola” szerepét volt hivatott játszani (ha volt, ha nem volt kedve hozzá), amit a szakma minőségileg annyira megsínylett, hogy mind a mai napig jól érzékelhető e téma tárgyalásakor (felhívjuk a figyelmet, hogy itt a romániai népvándorlás és a kora középkor régészetéről beszélünk).

Túl kellene lépni ezen a gondolkodásmódon, el kéne már szakadni a XX. század minden mentális nyomorúságától. És ezt érvényesnek tartjuk nemcsak a romániai román nemzetiségű állampolgárokra, hanem az erdélyi magyarsággal együtt a magyarországi állampolgárokra is, azzal a megjegyzéssel, hogy az egyesek által posztnacionális korszaknak tartott, igencsak nacionalista korszakunk nem itt kezdődött el, sem Kelet-Európában, sem Nyugat-Európában. Hogy mikortól beszélhetünk erről az ideatikus posztnacionális korszakról (amely talán veszélyesebbnek ígérkezik a sokszor szidalmazott nacionalizmusnál), erre a kérdésre valószínűleg csak dédunokáink adhatnak majd konkrét választ.

Meg vagyunk győződve, hogy a román régészet és történettudomány sokkal jobb teljesítményre képes. Ezt a kijelentést nem arra értjük, hogy a román történettudomány kiáll a kontinuitás mellett, hanem elsősorban arra, hogy ezeket milyen bizonyítékokkal támasztja alá. Ezt pedig véleményünk szerint a jövőben más formában és sok esetben más nyelvezettel is meg lehet, sőt, mint már az Európai Unióhoz és kultúrához tartozó államnak, meg is kell tenni. E sorok szerzője ezzel a reménnyel teszi le a tollát.

JEGYZETEK

1. Szükséges megemlítenünk, hogy a szintézis nyolc kötetét a *Zece pentru România* című műsorban kemény kritikával illették a Realitatea TV 2006. október 8-i adásában.
2. A 10 kötet általánosságra törekvő, illetve mélyebb, a III–VI. századra vonatkozó kritikája Alexandru Niculescu tollából származott. Niculescu, A.: *Archaeology, Nationalism and „The History of the Romanians”*. Dacia N. S., 2004–2005, 48–49, 99–125.
3. 1990 után az önazonosságát, identitását kereső román értelmiség, valamint a Ceaușescu-diktatúra utáni román közélet jelentős része a jövő építése helyett az általuk a román történelem fénypontjának tartott 1920–1940 közötti korszak nosztalgiájába menekült. A területszerzés szempontjából a román történelem Kánaánjának tartott korszak azonban távolról sem jelentett mennyországot, ahogyan sok kortárs írásban szerepel. Az identitás válsága mellett az akkori Románia gazdaságilag egy nagyon elmaradott ország volt, annak ellenére, hogy megörökölte a Monarchia fejlettebb területeit (nagyon fejlett terület volt a ma három ország között elosztott Bánság). Ugyanakkor a főleg a nacionál-kommunizmus által pumpált paradigmák, mint a „román vendégszeretet”, a '90-es években áthatották az egész román társadalmat, hiába volt Lucian Boia objektivitásra törekedő kritikája és emlékeztetése, hogy a *szegény ember* általánosan jószívű és vendégszerető, és ez nincs nemzetiséghez kötve. Ioan Slavici nagyon objektív megítélését a román falusi ember *bezárkózottságáról, az individualizmus elleni ellenséges érzéseiről* egyáltalán nem említik sem román, sem magyar értelmiségi körök. Tovább menve a toposzok felszámolását illetően: a két világháború közötti Romániában olyan mértékű volt a politikai osztály korrupciója, hogy az egyenesen vezetett a nemzetiszocializmus román válfajának is nevezhető „Garda de Fier” létrejöttéhez. Boia, L.: *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1977.; Slavici, I.: *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*. Wien-Teschen, 1881, 145–146.
4. A '90-es években újjáalakított Román Nemzeti Kereszténydemokrata Parasztpárt és Nemzeti Liberális Párt vezeterei szónoklataikban majdnem minden esetben a két világháború közötti időszak *nemzeti nosztalgiázásából merítettek ihletet*. Fontos az a tény is, hogy ezek a pártok, egyrészt mind a vezetők személyében (pl. Corneliu Coposu Iuliu Maniu titkára volt), mind a nevükkel fémjelezni próbálták a 1920–40-es évek politikai, kulturális folytatását. Az értelmiségi elit körében kialakuló *Coposu-kultusz*, illetve Mircea Eliade, Emil Cioran újrafelfedezése ugyancsak erről a történeti nosztalgiáról tanúskodik, amely például a magyar értelmiség esetében sajnálatosan elmaradt mind Magyarországon, mind Erdélyben. Véleményünk szerint ez óriási különbség a két ország politikai struktúrája között: Magyarországon nincsen 1944 előtti hagyományokra építő és visszatekintő párt (annál jelentősebb a kádári korszak nosztalgiázása), ellentétben Romániával.

1996-ban ismét megalakult és a mai napig működik a két világháború között „Garda de Fier” (Vasgárda) néven ismert rasszista, sovinszta és antiszemita szervezet. Ez az antiszemita és nemzetiszocialista szervezet a két világháború között a legradikálisabb volt egész Európában, az akkori rendszer teljes felszámolására törekedett, szemben a két előbbi párttal. Sokszor összemossák a *nemzetiszocializmussal*, azonban a Vasgárda tulajdonképpen a múlthoz, az ortodox kereszténységhez fordult vissza, ellentétben a Hitler által vezetett nemzetiszocializmussal, amely teljesen új, forradalmi volt az akkori Európában, ugyanis az egész társadalmat akarta gyökeresen átalakítani és a múltat gyakorlatilag eltörölni. A múltat a vasgárdisták nagymértékben becsültek, és erre a múltra, az ortodox múltra építkeztek. Velük ellentétben Hitler a múltban gyökerező társadalmat teljesen megvetette. Míg a román vasgárdisták az ortodox vallás felé orientálódtak (legalább 17% volt pap a híveik között), addig Hitler gyűlölte és lenézte a kereszténységet, ezt is a múlt csökevényének tartotta. Éppen ezért nem is szabad e két politikai mozgalmat összemosni, gyakorlatilag semmi köze nem volt egymáshoz e két mozgalomnak.

A Vasgárda szellemi kapcsolatrendszere egyértelműen a miszticizmus bűvkörébe került ortodoxizmus felé mutat. Elég, ha e korszak egyik kiválóságát, Nichifor Crainic szavait idézzük: „*Noi vedem substanța acestei Biserici amestecată pretutindeni cu substanța etnică*”. Crainic, N.: *Sensul Tradiției*. In *Gândirea*, XI, 1929, 1-2, 1-11.; Veiga, Fr.: *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*. 1995, 169.; Lukacs, J.: *The Hitler of History*. New York, 1997, 174.

5. Ezzel ellentétben a magyar értelmiségi közgondolkodásban nagymértékben éppen az ellenkezője, a Horthy névvel fémjelzett két világháború közötti időszak totális fitymálása, elítélése a jellemző. Érdekes, hogy a kelet-európai közgondolkodás általánosan a két világháború közötti időszakot dicsőíti, nosztalgiazza (leszámítva a horvátokat). Magyarország helyzete ebből a szempontból is kívülálló, speciális.
6. Nem szabad elfelejteni azt a szomorú tényt sem, hogy a román értelmiség egy része kiszolgálta a kommunista rezsimeket. Az ellenállás gyakorlatilag csak néhány személyre korlátozódott (itt Gabriel Andreescu nevét szeretnénk elsősorban megemlíteni és kiemelni). A bírált kötetek egyes szerzői jelentős pozíciókat töltöttek be a romániai kommunista rezsimek tudományos életében (is), ami talán nem elítélendő bűn, azonban ez a tény jelentősen rajtahagyta/rajtahagyja nyomát a történelmi víziójukon. Az értelmiség egy jelentős része Romániában – és természetesen Magyarországon is – 1989 előtt és után is egyértelműen a politikai rezsimek kiszolgálója és szószólója volt, természetesen a retorika megváltoztatásával. Ez az értelmiségi réteg mind a két országban átmentette a pozícióját, azonban míg Magyarországon az értelmiségiek legnagyobb része továbbra is *baloldali maradt* (ismételjük, csak a retorika változott, a felfogás a régi), addig Romániában az értelmi-

ségek legalább 90%-a biztosan jobboldali pártállású. (Megj.: alapjában véve maga a román baloldal is teljesen jobboldali beállítottságú, a mai PSD-nek a *haza és a nemzet* a legfontosabb politikai retorikája. Hasonló jelenség figyelhető meg a '20–30-as évek Németországában, ahol a kommunisták is nacionalista hangon beszéltek, a szociáldemokraták pedig megtapsolták Hitler beszédét a majdani Nagynémetországról. Lásd Haffner, S.: *The Ailing Empire: Germany from Bismarck to Hitler*. New York, 1991, 169–170.) Ez a tény a kommunista rezsimek jellegéből következik: a magyarországi kommunista rezsim szovjet elkötelezettségű, úgynevezett kozmopolita-kommunista rezsim volt, a romániai rendszer ezzel ellentétben *nacionál-kommunista*. A Magyar Szocialista Munkáspárt szembefordulását a magyar nemzet érdekeivel, '89 előtt a határon túli magyarság érdekvédelmének megtagadását a mai napig egyszerűen elkendőzik Magyarországon (ennyire a határon túli magyarság között is). Gyakorlatilag ennek a több évtizedes helyzetnek volt szerencsétlen következménye, lecsapódása a 2005. december 5-i kettős állampolgárságról tartott népszavazás, amely szinte elkerülhetetlen volt, mintegy *történelmi determinizmus*ként lehet értékelni.

Nem lehet felmérni százalékarányban, de nagyon sok információ alapján gyanítható (itt elsősorban különböző személyes, le nem írt élményekről beszélhetünk), hogy a magyarországi állampolgárok jelentős része a múlt század '80-as éveiben nem is hallott határon túli magyarságról! Hasonlóan aktuális és senki által nem is említett megfigyelés az is, hogy a mai magyarországi politikai retorikából kimarad a kommunizmus elítélése (hacsak az úgynevezett szélsőjobboldal kifakadásait nem említjük, aminek a politikai életben semmilyen jelentősége nincs), ellentétben Romániával, ahol ennek a rendszernek nemcsak az elítélése, hanem a *szidalmazása* is egy fontos *retorikai* lehetőség a politikai életben, az újabb voksok megszerzésének érdekében. Ennek a jelenségnek egyik fő haszonélvezője a hírhedt George Becali, akinek a fő politikai retorikája a *románizmusról* és a *kommunizmus elátkozásáról* szól. Az októberi felmérésen pedig már a szavazó állampolgárok 28%-a a szimpátiáját élvezte.

7. Cioran egyenesen „*tara fără profeti*”-ről beszélt, Eliade művének címe is hasonló felfogásról árulkodik. Cioran, E.: *Schimbarea la față a României*. București.; Eliade, M.: Popor fără misiune? In *Profetism românesc*. București, 1990, II. kötet, 137. Szerk.: Roza Vânturilor.
8. Vincent, A.: *Nationalism and Particularity*. Cambridge, 2002, 48.
9. Elég ha csak a sajtó termékeit lapozzuk. Az „egység” romániai-féle mítoszáról nem találtunk irodalmat. Shirokogoroff azonban mint *folyamatról* írt az egység helyett, Patrick Geary pedig „*helyzeti konstrukcióként*” jellemezte az etnikai identitást. Pohl, W.: Conception of ethnicity in Early Medieval studies. In *Archaeologia Polona*, 29, 1991, 39–49.; Shirokogoroff, S. M.: *Psychomental complex of the Tungus*. London, 1935.; Geary, P.: *Ethnic*

- identity as a situational construct in the Early Medieval Ages. In *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 1983, 113, 15–26.
10. Nem ritka jelenség hogy a Bukarestből a Szatmár megyei románsághoz látogató egyén egyszerűen nem érti meg a magyar eredetű szavak halmazát (ilyen szavak pl. porodici–paradicsom stb.) használó román embert. Ez a jelenség hasonlóképpen érinti a magyar nyelvterületet is: pl. Erdélyben általánosan használt *zöldség*nevek ismeretlenek az anyaországi magyarok számára, de ugyanakkor ismertek az erdélyi románok előtt! Ciontos Cosminnak köszönet ezen információkért.
11. Lásd például Ferenczi 1996-os dolgozatát az Erdélyi Múzeum-Egyesület hasábjain.
12. Gondoljunk csak arra, hogy az Erdélyi-medencében a két, talán legidézettebb honfoglalás- és kora Árpád-kori temetőt 1911, 1912 és 1913-ban tárták fel (Kolozsvár-Zápolya utca, Vajdahunyad, Várfalva). Úgy tűnik, olyan dolgot kérnek számon, mintha például egy XIX. századi embernek azt vetnék a szemére, hogy miért nem közlekedett repülővel.
13. Elfelejtett Maros-programnak nevezte Radu Harhoiu egy cikkében.
14. Néhány adat erre a konkrét tényre: 1913 után két gepida korszak temetőjét tárták fel teljesen, és ezek közül is csak az egyiket közölték, a malomfalvi gepida temetőt.
15. Gáll E.: Stadiul săpăturilor și publicațiilor despre secolul X. în Bazinul transilvănean. In *Erasmus*, 2000, 11, 46–54.; Gáll E.: A honfoglalás- és kora Árpád-kori temetők és szórványtelepek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban. A temetők és szórványtelepek kutatásának időrendi dinamikája (I. fejezet). Budapest, 2007. (Előkészületben.)
16. Alapvető tanulmány marad ebből a szempontból Blaga, L.: Școala Ardeleană. Samoil Clain. Gheorghe Șincai. Petru Maior. „Societatea filosofică a neamului românesc în mare principatul Ardealului”. Ion Budai Deleanu. In *Opere 12. Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. București, 1995, 98–180.
17. Előközlés: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság sír- és szórvány kengyel-leleteinek rendszerezése és elemzése*. 2006. (Kézirat.)
18. A magyar patriotizmus 1940–44 közötti korszakának nagyon szép emléke az 1942-ben feltárt Zápolya utcai 10. sír vitézének üvegkoporsóban múzeumba való szállítása során rendezett népünnepély. Az akkori magyar város több tízezres tömege kísért a múzeumba az „első”, talán még Etelközből érkezett kolozsvári magyar lakost, az első honfoglalót. Ez az ünnep a tudomány és népszerűsítés, népnevelés közötti összefüggés jelentőségére volt hivatott felhívni a figyelmet, és az ünnep szervezőjének, László Gyulának a remek helyzetfelismerését bizonyítja.
19. Pedig az új természettudományos módszerek hihetetlen fejlődése miatt talán kijelenthető, hogy jobb lett volna, ha ezeket a sírokat nem tárták fel.

20. Sajnálatosan azonban a román és a magyar közélet szereplőire is vonatkoztathatóak, általában az erdélyi, bánsági és partiumi emberek nem kis elégedetlenségére, nemzetiségi hovatartozás nélkül (a reakciókat erre nagyon jól lehet kísérni a különböző román újságok – *Evenimentul Zilei*, *Ziua* – internetes oldalain levő hozzászólásokban). Ez a földrajzi és – ennek következtében – mentális összemosódás nagyon jól érzékelhető mind a magyar, mind a román fővárosban is.
21. A Körösök régió használata helytelen, hiszen nem ehhez a régióhoz tartozik Máramaros, illetve a Máramaros és a Körösök közötti, Észak-Partiumnak nevezett terület sem.
22. Ioniță, A.: *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII*. București, 2005. A szerző azonban nem hangsúlyozza ki kellően ennek a különbségnek az okait.
23. Tănase, D. – Gáll E.: *Óbesenyő*. (Szócikkek.) Korpusz, 2007. (Előkészületben.)
24. Tájékoztatásul lásd a temetők listáját, irodalommal, illetve rajzokkal: Gáll E.: *Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian basin, Crișana and Banat*. Dacia N. S., 2004–2005, 48–49.
25. Sajnos az figyelhető meg, hogy a másképpen gondolkodó román nemzeti-ségű kollégák egyszerűen félnek e kérdéshez közelíteni.
26. Radu Harhoiuval történt beszélgetések során többször is említett koncepció.
27. Sajnos azonban a honfoglalás kor kutatásából annyira hiányzik az előrelátó stratégia, illetve talán egy igazi „vezér” kutató, mint amilyen Bóna István volt, hogy ilyen tervekről még álmodni sem lehet. Erre a tényre hívta fel a figyelmet Fodor István is keleti, oroszföldi leletek kapcsán. Fodor egyértelműen és jogosan elítéli azt a kutatási csapdát, amelybe a magyar honfoglalás kori régészet sodródik, ilyen-olyan nyomásra. Szabad azonban megjegyeznünk, hogy a honfoglalás kori kutatás nemhogy Keleten, hanem magában a Kárpát-medencében sem rendelkezik semmiféle stratégiával, ami például Posta Béla idejében egyszerűen elképzelhetetlen lett volna. Mindezt pedig nem lehet csak a politikai határok meglétére hárítani, főleg most, amikor már Európában egyesültünk. Hát ez a helyzet.
28. Ioniță, A.: i. m. Fig. 19. 3., Fig. 20. 1., 8., Fig. 23. 1.; Spinei, V. – Gáll E.: i. m. Pl. 21.
29. Opreanu, C.: *Transilvania în epoca medieval timpurie*. Cluj-Napoca, 2004, 46. Hasonló eset a nagylaki temető, amely valószínűleg nagy sírszámú temető, azonban mivel alig néhány sírt ismertünk nagyon sokáig, a nagylaki temetőt is a kis sírszámú temetők csoportjába soroltuk. Lásd Gáll E.: i. m. 337.
30. Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi temetőinek korpusza*. 2006. (Kézirat.)

31. Gáll E.: Az Erdélyi-medence, Partium és Bánság X–XI. századi sír- és szórvány fegyverleleteinek elemzése. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007, 2, IX. táblázat. A – B. (Sajtó alatt.)
32. Erre figyelmeztet Opreanu a 29. jegyzetben már említett könyvében is.
33. Boia, L.: i. m. 152.
34. Megítélésünk szerint ez a Ceaușescu-hagyaték legkárosabb eleme, és pedig az a gondolat, hogy a kisebbség veszélyezteti az állam biztonságát. Ennek a hatása érzékelhető úgy a politikai elit, mint a román közemberek jelentős százalékaránya között, és a bumeráng hatása természetesen a magyarság körében is megfigyelhető.
35. A német nyelvész szerint – és ez a jövőben igencsak megfontolandó kellene legyen – se magyar, se román szakembernek nem lenne szabad a kontinuitás kínos és sokszor aktuálpolitikai kérdésektől sem független problémájával foglalkoznia: „Már régóta feladata lett volna más, az Erdélyért folyó harcban nem érdekelt országok kutatóinak, hogy e kérdést megvizsgálják és valamilyen megoldásra törekedjenek, ha ez egyáltalán lehetséges, szigorú távolságot tartva minden balkáni perpatvartól.” Sőt később még kemény kritikával is él: „...néhány megnyilatkozás pedig valamilyen nemzeti álláspont uszályába tartozik: vagy a magyarok mellett foglal állást, vagy pedig – amint a romanisták közt elterjedt – a románok mellett.” Schramm, G.: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai kontinuitás helyének meghatározásához*. Debrecen, 1997, 19.
36. Schramm, G.: i. m. 18 – 19.
37. Kniezsa I.: Gewässernamen des östlichen Karpatenbeckens. In *Ungarische Jahrbücher*, 23, 1943, 187–235.
38. Nem szeretnénk, de talán lehetetlen is az 1990 utáni használhatatlan, kora középkori régészettel foglalkozó publikációk listáját követni.
39. Schramm, G.: i. m. 28.
40. Schramm, G.: i. m. 35.
41. *Istoria Românilor. Manual pentru clasa a XI-a*. Coord.: Bogdan Theodorescu – Adrian Pascu. București, 1993, 73., stb.
42. Schramm, G.: i. m. 35.
43. További felvetésekre, hangtörténeti bizonyítékokat lásd Schramm, G.: i. m. 80–83.
44. Schramm, G.: i. m. 84.
45. Schramm, G.: i. m. 86.
46. Harhoiu, R.: *Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungssitunbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*. Dacia N. S., 2004–2005, 48–49, 283–334. A kora középkori régészeti kultúrák megjelölésére használt terminológiák követhetetlenségére Ciugudeanu Horia is felhívta a figyelmet.
47. Rundkvist, M. – Williams, H.: *Excavation of a Vendel or Vikingperiod Boat grave at Skamby, Östergötland, Sweden, summer 2005*.

48. Măgureanu Andrei doktori disszertációjának kivonata.
49. Itt említjük meg, hogy Székelyföld, azon belül főleg a Csíki- és Gyergyóimendence mint fehér folt jelenik meg az elterjedési térképeken. A csíki múzeumból ismert régészeti szórvány leletanyag arra enged következtetni, hogy szláv (keleti-szláv) néptöredék lakott itt (és nem hun!), amely beleolvadt a betelepített székelyekbe. Hogy milyen mennyiségben, arra régészeti szempontból nem válaszolhatunk. Kerámiára vonatkozó irodalom: Fiedler, U.: Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. In *Universitätsforsch. Zur Prähistorischen*, 11, Bonn, 1992.
50. A magyarság keleti lelőhelyei kutatásának stratégia nélküliségére hívja fel a figyelmet jogosan Fodor István. Fodor István: A régészettudomány történetisége. A magyar őstörténet példáján (Archäologie als historische Wissenschaft). In *Archeológiai Értesítő*, 2006, 131, 89–114.
51. Curta, F.: Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 by István Vásáry (recenzió). In *Canadian Journal of History*, XL, 2005, december, 493–494.
52. A két világháború között már Melich János és Tamás Lajos is felhívta a figyelmet erre a problematikára. Mindketten Phillipide Alexandru nagyhatású nyelvészeti műve után gondoltak erre. Melich János: „...menekülhettek az ős oláhok is, akik közül a dák oláhok a IX–X. század határán és a X. század első felében Erdélyben s Erdélyen kívül is itt-ott, sokszor csak ideig-óráig lakhattak”. Tamás Lajos pedig így ír: „...nomád pásztorcsoportok azonban már a IX. században is megfordulhattak a Kárpátok kövér havasi legelőin.” Nyomukban nemrég Miskolczy Ambrus is erre gondolt, valamilyen párhuzamos magyar–román megtelepedésre gondolván. Ennek régészeti kimutatási lehetetlenségéről e sorok szerzője értekezett. Melich J.: *A honfoglalás-kori Magyarország*. Budapest, 1929, 314.; Miskolczy A.: *Románok a történeti Magyarországon*. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2005, 39–40.; Philippide, Al.: *Originea românilor. I.* Iași, 1923.; Tamás L.: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest, 1935, 220.; Gáll E.: A magyar–román párhuzamos megtelepedés és a régészet. In *Századok*, 140, 2006, 2, 375–396.
53. Itt megemlíthetjük például a XX. század elején még nagy számbeli bukaresti magyarságot, amely eltűnt, beolvadt, ennek ellenére embertanilag sokszor a mai napig is felismerhető.